

Alain Finkielkraut

A képzelt zsidó¹

Személyleírás

Ha megírnám az önéletrajzomat, ezt a címet adnám neki: „Egy jelző története”

Iszaak Bábel

A megaláztatás szokásos díszlete egy iskolaudvar. Háttérzajként a kiabáló, rohangáló, egymást lökdöső gyereksereg kitartó hangzavara, amint a szünetekre szánt néhány percben kiadja magából a véget érni nem akaró órák alatt összegyűlt energiáját. Vannak, akik magukra maradva vagy elálmosodva szótlánul várják a becsengetést. Mások élénken vitatkoznak. Néhány belevaló srác rongylabdát csinált magának. Szokás szerint egyik oldalon az udvar két fája, a másikon egymásra rakott táskák képezik a két kaput. Ötfős csapatok, a kapus is játszik: a meccs kisszámú, de annál lelkesebb szurkoló előtt kezdődik. Az órák miatt a mérkőzés több menetben zajlik: folytatás mindig a következő szünetben, a tanítás végéig. A feltűzelt srácok minden labdára rámennek. Ahogy a közvetítésekben mondják: mindent beleadnak. Minthogy pedig bíró nincsen, a két csapat minden vitás esetben végeláthatatlan paláverekbe bonyolódik. A meccs minduntalan félbeszakad, míg csak be nem következik az elkerülhetetlen, amikor a nézeteltérés összeütközésbe csap át. Két fölleprikázott játékos fenyegeti-szidalmazza egymást. Egyikük, amikor már semmi más sértés nem jut az eszébe, kitör: „Dögölj meg, büdös zsidó!”

A másik, mint akit fejbekólintottak, körülnéz segítség után. Valahol belül általános tiltakozásra számít. De a megjegyzés tartalmára láthatóan senki sem reagál. Mintha a lehetséges szidalmak egyikéről volna csupán szó – a jelző ugyan becsmélő, de csak annyira, mint a „seggfej!” vagy a „szemét!”, amivel az ellenfelek egy ideje már szapulják egymást. A „büdös zsidó” könnybe lábadt szemmel az osztálytársához megy, akit fölháborodása ellenére sem volt még ideje meggyűlölni. Záporoznak az ütései, de nincs bennük erő, mint aki csak a lelkiismeretét akarja megnyugtatni. A többiek

köréjük gyűlve kórusban hergelik őket: „Kinyírni! Kinyírni!” A verekedés azonban hirtelen félbeszakad. A sértő fél folytatná, mert nemsokára becsengetnek, a sértettnek viszont olyannyira nem sikerül zavarodottságát bosszúvággyá változtatni, hogy inkább nem verekszik, nem is játszik tovább, abban bízva, hogy a többiek majd csak visszahívják. Gesztusa azonban hatástalan. A küzdelem feladását közönyösen veszik tudomásul, mint valami szeszélyt vagy átmeneti duzzogást. A játék pedig megy tovább.

A fiú a sarokba húzódva döbbenetesen veszi szemügyre sebeit. Nem társa a társainak, az arcába vágta, hogy egy megvetett nemzetséghez tartozik. Zsidó: az egész élete sem lesz elég, hogy e kegyetlen fölfedezést némiképp enyhítse.

A szó persze nem teljesen ismeretlen neki: az előző évben elment egy bar-micvóra, ahol egyébként halálra unta magát, és a szülei is beszéltek neki az üldöztetésekről meg az antiszemitizmusról. Az esetet megelőzően a „zsidó” szóhoz fűződő viszonya egyszerre volt határozatlan és meghitt: kevesebb, jóval kevesebb, mint biztos azonosság, inkább csak annak a pusztán negatív érzete volt, hogy se nem katolikus, se nem protestáns. Lényegében semmi, ami fölkészíthette volna a legrosszabbra, vagyis arra, hogy kirekesztik. Márpedig most egy látzólag közönséges összeszólalkozás örvén azt közlik ezzel a gyerekkel, aki olyan, mint a többi, hogy mégsem olyan, mint a többi: most először érzi magában a pária dühös tehetetlenségét. Most először zárják ki a körből azért, mert zsidó, mert lenézik a társai, visszataszító és furcsa énnel ruházzák föl, míg ő ott áll magára hagyva és elkülönülve, képtelenül arra, hogy akár testileg, akár lelkileg fölfedje ennek a száműzetésnek az okát. A szitokszó névadási aktus: ami bizonytalan hovatarozás volt, abból most az ő neve és igazsága lett. Aki azonosította magát napi hangulatváltozásaival, netán az osztályrangsorban elért helyével – egyszerre csak ott találja magát egy olyan örök lényeg mezébe bujtatva, melyet már nem áll hatalmában elutasítani vagy mérsékelni.

A meccset folytatták, a kör nélküle zárult be: tehetetlenül kellett túrnie az igazágtalanságot, amely száműzte a világból. A kirekesztés persze nem tart örökké. Néhány napig becsületből távol marad, aztán visszatér a körbe: a banda úgy fogadja, mint ha mi sem történt volna, megint kijut neki a nagy cselezők dicsőségéből és, ha a csapata nyer, a közösséghez tartozás oly édes gyönyörűségeiből. A károsodás azonban, mely gondtalanságában érte, nem hozható helyre; egy ilyen eseményt elfelejteni nem lehet. Az idillek és a nagy egymásra találások pillanataiban is érezni fogja egy esetleges újabb kizárás lappangó nyugtalanságát. Zsidó vagyok: a megfoghatatlan különösségnek, a láthatatlan és kitörölhetetlen különbségnek ez a tudata valamennyi megmozdulását kísérni fogja. Később, meglehet, a rejtőzködést fogja választani, s minden ügyességét beveti, hogy megszabaduljon a szemita lét kényelmetlenségétől oly módon, hogy egyszerűen eltávololja kilétét. De az is elképzelhető, hogy a zsidó, ez az ostorcsapásként lesújtó szó, nála a meg nem alkuvás, az eltökéltség, a kiállásra és kihívásra kész keménység szava lesz. Lehet, hogy a zsidó bölcsesség kincsesládájából merít majd, hogy ezt a szégyenbélyeget, melyet egy napon a szünetben ráütöttek, pozitív értékbe fordítsa át. Hozzon azonban bármilyen döntéseket a jövőben, a traumából kigyógyulni nem fog.

Maga a sztori közismert. Számos író számtalan változatban mesélte el. A főlemelő és tanulságos történet arról szól, hogyan szakad ki egy gyerek az ártatlanság állapotából, és hogyan ébred rá a gyalázkodás vagy még inkább az elátkozottság színe alatt zsidósága tudatára. Én épp az ellenkező tapasztalatot szeretném elmondani és végiggondolni: egy olyan gyermekét, egy olyan kamaszét, akit zsidó volta nemcsak büszkévé, hanem boldoggá is tesz, s akit idővel az kezd el foglalkoztatni, vajon nincs-e némi rosszhiszeműség abban, ahogyan ő a különösségét és a számkivetettségét örvendezve megéli. Itt is eszmélkedésről van szó, csak hogy nem színpadias, hanem feltűnés nélküli, lassú eszmélkedésről. A szóban forgó kalandot nem lehet elbeszélő módban megragadni: ebben a drámában nem volt végzetes pillanat, nem következett be fordulópontnak tekinthető szakadás; amolyan elhúzódnó ébredés volt, mely sohasem öltötte a bukás vagy a teljes átalakulás látványos formáját. Semmilyen mitikus pillanat nem összegezheti azt a fokozatosan elhatalmasodó rossz közérzetet, mely a ké-

nyelmesen berendezett zsidó sorsból engem kimozdított.

Nem mintha valamilyen csoda folytán elkerült volna az antiszemitizmus. Nekem is megvan gyalázkodásból a magam gyűjteménye, melyet különleges alkalmakkor közszemlére teszek. Tudatom egyik szögletében a feledéstől megkímélve ott sorakoznak az eddig kapott mindenféle sértések – kezdve annak a hittanra járó fiúnak kissé túlságosan is mézes-mázos buzgalmán, aki jó útra akarván téríteni, mindenképpen be akart terelni az Egyházba, talán abban a reményben, hogy ezért a nagyszerű megtérésért a tisztelendő úr külön is megdicséri, s folytatva azzal a szüneti cimborámmal, akit többek között azért is bírtam, mert irtó flegma tudott lenni, aki azonban egy beszélgetés során szemrebbenés nélkül kijelentette, hogy a háború alatt megölt hatmillió zsidó még nem volt elég... Mint akármelyik zsidó gyerek, én is megismertem a „suliban”, illetve az iskolaudvarokon kertelés nélkül megmutatkozó fajgyűlöletet. Mégis, noha a „bipsi” szót nem könyvekben olvastam először, nem kevés hivalkodás vagy elvakultság kellene ahhoz, hogy saját történetemet efféle tragédiával kezdjem, amikor is egy magát a többiekhez föltétlenül hasonlónak gondoló iskolásfiú egyszerre csak rádöbben teljes különbözőségére. Ellenkezőleg: miközben meg voltam győződve arról, hogy a sors teljesen különbözővé tett, lassacskán mégis rájöttem, valójában majdnem olyan vagyok, mint ők, és hogy *nem érdemlem ki azt a történelem adta eredetiséget, ami serdülőkoromat mámorral töltötte el. A paradicsom, ahonnan kiűzettem, nem az egyetértés, az összhang, az egységesség paradicsoma volt, hanem a közönséges halandók elől elzárt tartomány, olyan arisztokratikus édenkert, ahol a másképpen gondolkodás teszi az előkelőséget, s ahová csak száműzöttek és lázadók léphetnek be.*

Tessék belegondolni: a zsidósággal olyan ajándékot kaptam, amelynél szebbet nem is álmodhat a Soá utáni idők gyermeke. Örökös voltam egy általam meg nem tapasztalt szenvedésnek; megtartottam magamnak az üldözött szerepét, de szorongatását elviselnem nem kellett. Kivételes sorsomat zavartalan nyugalomban élvezhettem. Anélkül, hogy valóságos veszélynek tettem volna ki magam, hősi dimenziót nyertem: már zsidó mivoltom elegendő volt ahhoz, hogy kivonjam magam a bárkiével behelyettesíthető létezés névtelensége, az eseménytelen életek szürkésége alól. A levertség ellen

persze én sem voltam beoltva, de nemzedékem más gyermekeivel szemben számottevő fölényben érezhettem magam: lehetőségem volt életrajzom dramatizálására. Csak látszólag úsztam együtt a többiekkel a ködös és egyhangú időbeliségben; középszerűségüket az én középszerűségemtől áthághatatlan korlát választotta el: ők teljes szélcsendben tessedtek, míg annak a nyugalomnak, amelyben én élttem, szüntelenül ellentmondott a helyzetemmel együtt járó bizonytalanság. A zsidóság mintegy megváltást jelentett nekem a hétköznapiságtól. Még hogy az én életem jelentéktelen? Köznapi gesztusaim csalóka látszat voltak csupán: engedelmes és otthonülő diák létemre lélekben nomád voltam, bolygó zsidó; az ijedős kispolgár képzeletben arra készült bennem, hogy a pogromok dühére erőszakkal válaszol. Helyhez kötöttségemből megadatott nekem, hogy mint valami rávetülő képet, kiolvaszam a száműzetés mélyebb valóságát; a kellemes idők megszokott rendje mögül minden pillanatban kihallottam az apokalipszis morajlását. Egyszóval gondjaim nem voltak, volt viszont orvosságom a túlzott biztonságérzet szülte szorongás ellen: zsidóságom tudata. Népem egykori kálváriája olyan erkölcsi súlyt és szépséget adott akkori életemnek, amelyet életemben magában bizony nem tudtam volna találni. Kezdtem a származásomban keresni a följegyzésre érdemes eseményeket, ha már a zökkenőmentes, dolgos és jóra való életvitel az effélet megtagadta tőlem.

Másokhoz hasonlóan engem sem kíméltek a „Ki vagyok én?” kérdésének metafizikai rohamai. Kiegyensúlyozatlan lelki élet, a látható, kimutatható, biztos tulajdonságok hiánya, kimondott hajlandóság a mimikrire, a minták egymásnak ellentmondó sokfélesége, miközben egyiknek sincsen elég súlya ahhoz, hogy tartós elsőbbségre tegyen szert, az állandó nyugtalanság, hogy semmik vagyunk – a védett egzisztenciák e fényűző gyötrelmei nem voltak ismeretlenek előttem. De a válságok tetőpontján, amikor azonosságtudatom már-már megingott, mozgósítani tudtam a bűvös evidenciát: zsidó vagyok, vagyis érdekes, titokzatos, különös; az én történetemet s az én arcomat két ezredévnnyi balsors alakította, nekem tehát, ha rossz passzban vagyok, szabad elátkoznom magam személyiséghiányomért, képlékenységemért és minden tévovázásomért – a jellem igazságánál ugyanis van bennem egy igazabb igazság. Zsidó: a kétely legrosszabb pillanataiban ez az egyszerű szó mentett meg az el-

merüléstől. A bélyeg, melyet viseltem, megkülönböztetett: megmenekültem saját széthullásom szédítő érzetétől.

Én az egyik oldalon, a többiek a másikon. Erről szólt a regény, amelyben életem nagyobbik részét leéltem. Elévülhetetlen rendelés emelt a közös sors és a tömeg fölé. Kortársaimtól úgy határolódtam el, hogy észre sem vették: más voltam, a mindenre fájdalmasan fölszisszenő túlélő voltam, s ezzel a képzetel nem tudtam betelni.

Az egynémű többség boldogtalan tagjainak, szegény normális embereknek ki kell járniuk a lázadás iskoláját. Én már eleve engedetlennek születtem, pontosan úgy, ahogy a jó házból való fiú úrnak születik: kék vér helyett vörös vér folyt az ereimben, a lázadásom dinasztikus volt. Kivonni magam az előítélet uralma alól nem került erőfeszítésembe, hiszen a társadalom számára kimondhatatlan botrány voltam. Úgyszólván fölmentést kaptam a butaság alól, s a zsidóságnak nevezett előjog révén mentes voltam mindenféle nyájszellemtől. Minthogy egyszer s mindenkorra eldöntöttem, hogy a történelem a világot pribékekre és áldozatokra osztja, én az elnyomottak táborába tartoztam. Arra pedig, hogy találkozzam a valósággal és tudatossámmagamban, nem volt szükségem: Spartacustól a Black Powerig ösztönös és föltétlen szolidaritás fűzött minden rabjához a földnek. Vagy nem voltam-e magam is élő szemrehányás, melyet a szenvedő emberiség intézett hóhéraihoz? Én tehát a zsidóságomból nem vallást, nem is életelvet kerítettem, hanem egy felsőbbrendű érzékenységbizonyosságát.

Mennyire szerettem akkoriban Sartre-t, milyen mohó kéjjel vettem rá magam a szókinszre, mellyel tapasztalataimat kitüntette. Ezt a zseniális filozófust minden teketória nélkül a szolgálatomba állítottam, megtettem házi szabómnak: pompás öltözéket varrt nekem, mely mintha maga lett volna a fényesség... Nyelvezete annál is meggyőzőbb volt számomra, mivelhogy helytállássá és hősiességgé lényegítette át a kényelmet, amelyben elterpeszkedtem: cáfolhatatlan következetességgel közölte velem, hogy zsidónak *hiteles* vagyok, *betöltöm* a sorsomat, és bátorság, ha ugyan nem hősiesség kell ahhoz, hogy az utált néphez tartozásomat ilyen fennhangoztassam. Sartre szóhasználata valósággal megszédített: a saját életemet olvastam ki belőle fentebb stílusban, hűségnyilatkozataimban pedig megannyi hőstettet láttam. Ki tudott volna el-

lenállni az ilyen rafináltan ékesszóló hízelgésnek? A sarthe-i próza varázslata töltötte ki az úrt, mely valóságos létezésemet elválasztotta attól, aminek hittem magam. Rendes kis zsidó fiú voltam, aki szépen berendezkedett a veszélytelen lázadás és egy elvont nomádság kényelmes világában, ez azonban semmiféle rossz érzést nem keltett bennem. Sartre lehetővé tette számomra, hogy érdekesnek érezzem magam, ő súgta fülembe a magam ünnepléséhez a szavakat. Noha mit sem tettem érte, mégis birtokába jutottam egy rendkívüli történelemnek, amit, ráadásul, jogomban állt nehéznek találni. Megbabonázott a tulajdon képmásom, s egy olyan álomban merültem el, amely a *Gondolatok a zsidókérdésről* nyomán a valóság zord és férfias arculatát vette föl: hetvenkedéseimhez a hitelesség filozófusa szolgáltatott fedezetet, s legönhittebb, legkabarébaillóbb megnyilvánulásaimat sokáig az a férfiú érvényesítette, aki a leginkább értett a rosszhiszeműség cselvetéseinek földerítéséhez. A szakértő kimondta ítéletét: nagyzási hóbortom legitimnek bizonyult, hisz gesztusaim cselekedetek voltak, a színházam elkötelezett.

Igaz, ami igaz, amennyire csak vissza tudok emlékezni, számomra a zsidóság sohasem volt terhes vagy zavaró dolog. Származásomat nem halkán, nem bátortalanul vagy szégyenlősen mormolva vallottam meg. Míg mások bizalmasan szóltak a felmenőikről (mintha legalábbis valamilyen homályos bűnről, biológiai fogyatékoságról vagy társadalmi hátrányról volna szó), én nyilvánosan vállaltam a fajtámat, sőt a heroldja voltam: némelyek a környezetemben bámultak ezért a merészységért. Ahelyett, hogy összehúztam volna magam, ami szertűnt időtlen idők óta a rabbinikus reflex, provokáltam az ellenséget, szembefordultam vele. Még szép! Micsoda hőstett! Ki látott már olyat, hogy egy nemesúr pironkodnék a címere miatt? Miért zavarna hát engem a zsidó származás, mely az én szememben ezerszer külön tisztesség, mint a nemesi cím? Voltam annyira büszke a családfámra, hogy pillanatig se gondoljak eltitkolására: amit hősiességszámba vettek, végső soron szerénytelenségemnek volt a következménye.

Szüleimtől és két-három nagynénitől vagy nagybácsitól eltekintve nincsen családom. És ez a néhány rokon is csak csoda folytán élte túl a lengyel zsidókat sújtó általános mészárlást. Sokan vettek (és vesznek mindmáig) körül, akik már nincsenek az élők sorában, s akiknek elmúlása anélkül vált ér-

dememmé, hogy szenvedést okozhatott volna nekem. Az ismeretlen holtak végeláthatatlan listája adta nemességemet. Nem kétséges, hogy szüleim elbeszélései a háború öt éve alatt átélt borzalmakról meg arról, mi történt körülöttük, annyira megráztak, hogy dühömben és kétségbeesésben sírva fakadtam. De aztán ennyiben maradt a dolog, az elbeszélés nyomán támadt fájdalom velem együtt enyészett el, miként a cselekményt is elfelejtjük, mihelyt becsuktuk a könyvet. A rettenet nem hagyott nyomokat. Létezése nem ment túl a megjelenítésén. Elsüllyedt „mindenestül” az őt megelőző semmiben. Egyszerűen, bármennyire igyekeztem volna, nem viseltem gyászt kiirtott családomért, csak lobogó voltak a kezemben: elég volt elmondani a végső megoldás családi epizódjait, s máris szégyenkezéssel és tisztelettel vegyes döbbenettel láttak bennem valami mást is, mint engem magamat: a megkínzottak arcát. Kővé dermedtettem a közönységemet. Azáltal, hogy leszármazottjuk voltam, mások egykori szenvedésének minden erkölcsi hasznát én takarítottam be. Az osztozás önként kínálkozott: egyiknek jutott a tökéletes elhagyatottság és az anonim halál, a szóvivőjüknek pedig az együttérzés és a tisztelgés. Minthogy a szereplőket megsemmisítették, a hallgatóság minden reagálását örököstük és gyermekük, az elbeszélő sajátította ki. A darab végén egyedül ő jött ki hajlongva a függöny elé, hogy fogadja a tapsot. Az így keltett hatás nem volt szándékos. A tragikus véget nem készakarva állítottam az egyéni tündöklés kicsinyes céljainak szolgálatába. Eljárásom nem a cinikus és számítóan aljas szélhámosé volt, aki érzelmeket használ ki a maga javára. De hát nemcsak a szándék számít: lehettem bármilyen mértéktartó és törekedhettem bármilyen buzgón arra, hogy az elbeszélésben láthatatlanná tegyem magam, a valóságban parádéz- tam, ámítottam az embereket, kiprovokáltam a nézők bámulatát. Auschwitzban, valamelyik lengyel erdőben vagy a lvovi gettóban belőlem is elpusztult valami; a vérségi köteléknek köszönhettem a mámorító lehetőséget, hogy elvegyüljek a mártírok között. Eredetem folytán a népiértés márkaképviselője, tanúja és már-már áldozata lettem. Míg el nem mondtam származásomat, egy voltam a sok közül; utána már egy rendkívüli személyiség vontamagára a tekinteteket, aki egyszerre volt csodás túlélő és kísértet. Olyan méltóságba emeltek, amihez képest minden más címet szájalmasnak vagy nevetségességnek láttam. Ebből adódott, hogy oly föltű-

nően hiányoztak belőlem a komplexusok. Azt mondják, hogy a legtöbb gyerek előszeretettel talál ki magának valamilyen fényes születést, titokban arról álmodozik, hogy mások a szülei, s kalandos vagy fejedelmi rokonságot képzel el magának. De volt-e nekem szükségem efféle mitológiákra? Hol volt az a nagyúr s hol az a bohém művész, aki az én származásommal versenghetett volna? Annál hiperbolikusabb világ, mint amelyikbe én születtem bele, nem létezett. Narcizmusom helyben találta meg táplálékát, családregényem pedig mindig is a saját családomon belül bonyolódott.

Kérdésem mögött így hát semmi érdem nem állt: a népem megélte tragédiából tragikus színjátékot csináltam, melynek én voltam a hőse. Végeredményben az üldözött szerepét játszottam, még hozzá a némajáték, illetve a tisztán külsődleges gesztusok síkján, s mindezt úgy vittem véghez, hogy igazából egyszer sem kompromittáltam magam. A koncentrációs táborok szájhőse voltam – de mire jó itt önmagamot vádolnom? Hajlamomat a fellengzésre születésem éve elégségesen magyarázza. Túl közeli volt a népirtás ahhoz, hogy el tudtam volna róla fordítani a szemem, ugyanakkor ennek az eseménynek egész borzalma megkímélt az antiszemitizmus újjáéledésétől, legalábbis szervezett és erőszakos formájában. Bizonyos értelemben ennél többet aligha *kívánhattam*: a háború közelsége egyszerre fölmagasztosított és meg is kímélt engem; arra készítetett, hogy azonosuljak az áldozatokkal, de szinte biztos lehettem abban, hogy sohasem kerülök közéjük. Szerepjátásom kockázatmentes volt: védettségem tudatában lázadhattam föl a fajgyűlölet és a kínzás ellen. A történelem iróniája vagy nagylelkűsége folytán békeidők mihaszna lázadója lettem. Hazátlanságom fényűzés, deportálásom „csak tréfa”, életem az anakronizmus biztonságában telt.

De következik-e mindebből, hogy az antiszemitizmus csak amolyan régiség, amelynek mielőbb a horror és a babonáság múzeumában a helye a boszorkányoktól való félelem, a mágikus szertartások és az ördögbe vetett hit között? Semmi sem jogosít föl erre az optimizmusra. Kiváltképp nem az úgynevezett tapasztalat. Valahányszor a történelem folyamán a zsidóellenes erőszak valamelyest csillapodott, időleges szünetelésében máris elkerülhetetlen hanyatlását akarták látni. A világ, mondták sóhajtva, végre kilép a középkorból. Mindannyiszor tévedtek. Jó adag öntudatlanság vagy elbizakodottság kellene tehát a jelenlegi viszonylagos

nyugalomra hivatkozva azt állítani, hogy jó korban élünk. A zsidók jövője előre nem látható. Ebben a tekintetben csupán ideiglenes igazságok illetnek meg minket. A jelenkor igazsága szerint, mely a miénk is, a zsidók inkább népszerűek Nyugat-Európában, s ezt a rehabilitációt jórészt a náci barbárság okozta megrázkódtatásnak köszönhetik. Ha nincsenek haláltáborok, azon túl, hogy továbbra is terjedt volna a zsidógyűlölet előítélet (tán még mindig terjed), ráadásul még támadó és bőbeszédű is lett volna. Képzeljük el, hogy 1939-ben föltámad a német lelkiismeret, előzi Hitlert a hatalomból, és helyreállítja a demokráciát. A „bűdös zsidó” mint szitokszó ma is mindennapi tapasztalatunk része volna. Most csak azért tabu, mert negyven évvel ezelőtt a Birodalomban uralkodó rendszer szó szerint vette. A hitlerizmus tulajdonképpeni hivatása ugyanis abban állt, hogy ledöntötte a hagyományos korlátot a gyűlölet szava és a gyilkos mozdulat között. Az antiszemitizmus klasszikus kifejezései olyan hatékonyságra tettek szert, hogy minden rituális vagy szimbolikus képességüket elvesztették. „Halál a zsidókra!” – ezt ma már nem lehet mondani, mert ez a halál bekövetkezett. A retorikus antiszemitizmus meggyöngyülése a politikai antiszemitizmus valóra váltásából következik. Ma már a hallgatás a helyénvaló, tényleges megsemmisítési programmal ugyanis még egyszer nem lehet indulatokat levezetni vagy ráolvasásos ördögűzést végezni. A gyilkosságra való fölbujtás, mely a Dreyfus-ügy idején még öncél volt, és semmilyen pontosan megjelölhető valóságra nem vonatkozott, időközben történelmi súlyt kapott, és most már nem egyéb, mint Auschwitz melletti állásfoglalás. Nem lehet többé kiszámított kétértelműségekkel dobálózni: ezen a téren nincs többé keletje a szavak és a tettek közötti kényelmes különbségtetésnek; az antiszemita véleményalkotást nemigen lehet különválasztani a hullahegyek képzésétől. Ez szegi érthető módon kedvét sok kezdő zsidógyűlöletnek (de azért nem mindegyiknek, és ez az, ennek a kisebbségnek az állhatatossága, amitől tulajdonképpen megáll az ész). Mindenesetre mindaddig, amíg a népirtás tovább él az európai emlékezetben, a zsidóknak szavakban vagy képzeletben való megsemmisítése, ez a háború előtt oly közönséges foglalatalkodás, csak egy kisebbséget sorakoztat föl maga mögött.

Így hát valósággal begubózva éltem. Félnivalóm nem volt, két testőr is ott állt, hogy megválogassa

számomra az akadályokat, s megkíméljen a kellemetlen meglepetésektől: a történelem, amely volt olyan jó, és nem részeltetett görcsös fetregéseiben; az anyám, aki vigyázó szenvedéllyel csüggött rajtam, és szívvel-lélekkel csak az én nyugalمامat szolgálta, mintha minden percben kárpótolni akart volna, amiért kezdetben kockáztatnak tett ki azzal, hogy zsidó gyerekek hozott a világra. A hagyomány és a lélektan itt átfedik egymást: napjainkban még inkább, mint bármikor, az ember az anyja révén zsidó. Tömi belénk az ételt, mert annak idején nélkülözött, s bálványoz bennünket, mert árva lány volt. Az efféle imádatból nem lehet kigyógyulni: egy „jiddis mámi” gyerekeit könnyen fölismerhetővé teszi önzésük meg infantilizmusuk. Ugyanannak a testvéri társaságnak a tagjai, ha akarnák, se tudnának észrevétlenül maradni. Felnőttként is megvan bennük a körülrajongott gyerekek sebezhetősége és nézése. Ami bennük zsidó, s amiről szeretnék azt hinni, hogy a bolyongás bölcsessége és az üldöztetés szomorúsága, az valójában a vénségéig melengetett, csinosított, cirógatott, púderozott őri-áscsecsemő gyámoltalansága. Különös ismertetőjele: a mama. Ezek a pofás és túltáplált kelfeljancsik Isroliknak, a gettó hüvelykmatyijának hiszik magukat, a belevaló srác szerepét játsszák. Eredendő puhányságukat a kitaszítottak bátorsága mögé rejtik. De ez csinált hősiesség: ezeknek az anyás gyermekeknek a zsidó történelem a ringató dajkája, a dal, mely heroikus ábrándokkal népesíti be álmaikat és lehetővé teszi, hogy a másoktól megtapasztalt borzalmat úgy éljék meg, mint akik erre fölhatalmazást kaptak. Álrukban kínozzák őket, az életben könnyen bejajdnak – előszeretettel képzelik magukat más korba, s tévesztik össze a kibélelt világot, amelyben járnak, a katasztrófával, amin a szüleik mentek keresztül. A zsidók között sajátságos, noha elterjedt kategóriát alkotnak, de nevet még nem kaptak. Többségükben legalábbis nem vallásosak: hiába tartják nagy becsben a zsidó kultúrát, csak száználmas relikviáit tartják birtokukban; zsidóságukat még nem tapasztalták meg a másik ember tekintetében. Rájuk nem illik sem az etnikai, sem a vallási meghatározás, sem Sartre sémája. Rendíthetetlenül zsidók ugyan, de mire mennek vele, ha egyszer számukra a zsidóság a vész-korszak után sem kaphat a szenvedésen kívül egyéb tartalmat, miközben ők maguk nem szenvednek. Ezt az ellentmondást azzal próbálják föloldani, hogy beköltöznek egy zajos és indulatokkal teli re-

génytérbe, melyben övék a hálásabbik szerep. Miként a nyomtatott betű megszállottjai, akik az olvasásba menekülnek a vidék unalma és saját semmittevésük elől; mint a soha meg nem élhető álmaikat, vágyaikat és frusztrációikat valamilyen érdekfeszítő cselekménybe beleképzelő nézők – ezek a megbabonázott fiatal emberek is megpróbálnak azonosulni: a mitológiába kvártélyozzák be magukat; a zsidóságra hivatkoznak, s ez nemcsak önmagától szabadítja meg őket, hanem egyúttal varázslatosan át is viszi egy olyan színpadra, mely magasba emel és szentté avat. A valótlanság e lakói többen vannak, mint gondolnánk. Javasolom, hogy nevezzük őket képzelt zsidóknak.

A zsidó és az izraelita: egy megbasonlás krónikája

Azután jött a fasizmusok veresége és a kollaboránsok felelősségre vonása. A barbárság eltűnt a beszédekből, a faji gyűlöletet törvényen kívül helyezték. Lehetett (s még ma is lehet) ugyan tudni ilyen-olyan sugdolózásokról, éjszaka sebtében odavetett firkálmányokat is látni a temetők falain vagy a metró ülésein, de összehangolt fölhívást a mészárlásra már nem hallani, és a háborús években megdicsőült olyan szavaknak, mint a „bipsi” meg a „biboldó”, hirtelen bealkonyult. Sőt maga a „zsidó” is mármár tabu lett, mint a durva szavak vagy a trágár elnevezések. Sokan, talán mert túl közvetlennek és forrónak érezték, nem merték többé használni, mintha valami sértő kicsengése volna. Attól tartottak, hogy a „zsidó” kimondásával kétes közösséget vállalnának a kollaboránsokkal vagy a nácikkal. Feszélyezte, illetve viszolygással töltötte el őket a tudat, hogy azzal a névvel illessenek egy meggyötört közösséget, amelyen a hóhérai szólították. Ezért aztán tüntetően és kenetteljesen izraelitákról beszéltek, így adták a hallgatóság értésére, hogy ők maguk minden antiszemitizmustól mentesek, s hogy cselekvő együttérzéssel viseltetnek e szerencsétlen sorsú nép iránt. Az „izraelita” szó ily módon kivételes kedveltségre tett szert, már a használata elég volt ugyanis ahhoz, hogy a többieket ámulatba ejtse, használója pedig hivalkodhassék jóindulatával, illetve emberségével. Minő jóságra és szelídségre vallott (főként pedig milyen kifizetődő volt) e néhány szótaggal az áldozatok pártjára állni! Egyetlen szó, s már ott álltak tisztára mosva, átvilágítva

és büntelen! Amit azelőtt az asszimilált zsidóknak tartottak fenn, mostantól az egész közösséget kezdte jelölni. Más idők jártak, a megkülönböztetés helyébe az eufemizmus lépett: többé nem a jók és a rosszak elválasztásáról volt szó, hanem saját jószágukat lobogtatták és tették közszemlére a zsidóság egésze iránt.

De mit szóltak ehhez maguk az érdekeltek? Hallgattak. A szóhasználatnak ez a hangsúlyos, óvatoskodó felülvizsgálata csak vegyes érzelmeket keltetett bennük. A hirtelen udvariaskodás, a nyelvi kesztyűhúzás, a mártíroknak ez a kissé kényszeredett *önözése*, a legyőzötteknek járó előírásos tiszteletadás, miután legyőzötteket egyszer s mindenkorra ártalmatlanná tették, mindez nyilván idegesítette őket. Mégis hallgattak. Lefoglalta őket a gyászuk, az élet újrakezdésének erőfeszítése, s hagyták, hogy a világ jutányos áron tegyen szert új erényességre; más gondokkal vesződték, más rémálmaik és más rögeszméik voltak. Nem kevés időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a zsidók nyíltan is föllázdjanak a színlelt alázat ellen, s levessék magukról a divatos ruhát, a pasztörizált elnevezést: „izraelita”. Közben azonban létrejött, megerősödött, győzelmeket aratott Izrael állam, Franciaországba pedig tömegesen érkeztek Észak-Afrikából a szefárdok.

Miért az elutasítás? Mert az „izraelita” szóból a gyakorlott fülek szelíd udvariasságot és megfélemezett indulatot éreznek ki, s mindkettőt kínos hallani. A jómodor ezt suttogja: „Tőlem nem halljátok azt, hogy »zsidó«, ebből is láthatjátok, mennyi jó szándék van bennem irántatok! Igazán megérdemlem a méltánylást!” S ehhez a finom előzékenységhez társul a figyelmeztetés: „Ti magatok se legyetek zsidók, ne támogassátok egymást, ne mutassátok ki a különbözőségeketek, ne szolgáltatassatok okot ócsárlóitok rágalmaira, különben oda a belétek vetett bizalmam, s válság esetén mit sem tehetek értetek.” Az „izraelita” szó kétszeresen is hitelet veszttette: az általa nagyképpen fitogtatott meghunyászkodás és a benne rejlő fenyegetés miatt. Bársonykesztyűben vasmarok, mert akik használják, a zsidókat mindenáron szemmel akarják tartani, és megszabni, hogyan viselkedjenek. Mintha mi sem történt volna. Mintha a zsidó nép saját embergyűlöletének köszönhetné a környezetében élők megdöbbenet vagy ellenséges reagálásait. Egy és ugyanazon szóval tehát tisztára lehet mosni magunkat a népirtás bűnétől, s elzárkózni ennek az eseménynek az igazsága elől.

E nyájas gyámolítók szerencsétlenségére *Franciaországban egyre kevesebb az izraelita*. A kérdés nem terminológiai, hanem jogi. Izraelitának mondani magunkat annyit tesz, mint behúzni a körmünket, asszimiláltnak, szabványszerűnek, ártatlannak vallani magunkat; belemenni a játékba, hogy állandóan vizsgáztatnak, készséggel elfogadni, hogy a többségi tudat gyanakvó tekintete mindenrová elkísér, megfigyel és minősít. Zsidónak mondani magunkat egészen egyszerűen annyi, mint leszögezni: „Nem vagyunk bűnösök, de nem vagyunk ártatlanok sem Amit örökre elutasítunk: a bíraskodásnak még a gondolatát is. Némelyek azt hiszik, jogot formálhatnak létezésük törvényi szabályozására, ez az ő dolguk; mi viszont nem vagyunk hajlandók a vádlottak padjára ülni. Tudjuk, amit tudunk, megfizettünk érte: az antiszemita szemszögéből mindenképpen mi vagyunk a vétkesek. Vétkesek, mert mások vagyunk, s vétkesek, mert ugyanazok vagyunk. Nem tartunk több védőbeszédet, hiszen ellenségeink eleve elítéltek bennünket, és semmilyen magasabb fokú ítélőszék nem határozhat helyettünk kollektív azonosságunkról, nevezzék bár ezt a tekintélyt „Franciaországnak”, „Államnak” avagy „az Embernek”. Azzal, hogy „zsidónak” valljuk magunkat, nem pedig „izraelitának”, lezárunk egy korszakot, túlhaladottnak nyilvánítjuk a megfigyelés alatt tartás és a perek idejét.

A csodálatos gyermek érzelmvilága

Az egész dolog másfél száz évvel ezelőtt kezdődött a nyugati zsidók asszimilációjával. Igyekezvén bekerülni a nem zsidó társadalomba, nem sokat teketóriáztak. Láttuk, milyen lelkesen alkalmazkodtak az emancipációs paktumhoz. A fölvilágosult eszméktől áthatva maguktól láttak neki fölszámolni azt a kultúrát, amelyben már nem ismeretek magukra. Egyébként is azt kérték tőlük, hogy legyenek korszerűek, s nem azt, hogy térjenek át: miért lett volna hát lelkifurdalásuk? Ezek az újmódi zsidók nagyon jól érezték magukat a bőrükben: az emberi jogok Franciaországának erkölcsi magasabbrendűsége fejeződött ki számukra abban, hogy befogadásuk során nem kényszerítették őket hitük megtagadására. És a XIX. század végén ugyanazok, akik szinte semmit sem tudtak a zsidó vallásról, csak megvetést tudtak érezni a gyermekeiket megkeresztelő hittestvéreik iránt. Minthogy azon-

ban zsidó nemzet nem volt (fömládozták az emancipáció oltárán), a zsidó érzület fenntartása a családra maradt. Bizonyos fokig a zsidók híres „családközpontúsága” mintegy az asszimiláció ellensúlya lett. Visszahúzódva a családi körbe, amelynek egyfajta érzelmi elsőbbséget adtak, sok izraelita azzal a kulturális széthullással szegült szembe, amelynek egyébiránt fő kezdeményezői közé tartozott.

Azután jött (mert hát ide kell minduntalan visszateretni) a népirtás. Ennek az eseménynek kettős hatása lett: fölgyorsította az asszimilációs folyamatot, ugyanakkor megfosztotta minden létjogosultságtól. Mire volt jó a liberális Európával azonosulni, ha szabad emberként végül is lezárt vagonban fejezem be az életemet? Másfelől viszont Auschwitzot követően miért tartsak ki makacsul egy olyan nyelv, kultúra, létezés mód mellett, mellyel embereket jelöltek meg és vetettek oda a gyűlölet prédájául mint látható, tehát beleegyező áldozatokat? A népirtást a csodával határos módon túlélők, a kelet-európai zsidók elsőként sorakoztak föl az asszimiláció ügye mögött. A lengyel, magyar, román vagy orosz bevándorlók, akiknek nem egészen kóser viselkedése annyi gondot okozott hittestvéreiknek, a háború után példamutatóan diszkrétek voltak. Ellentétben az ötvenes évek egyik dalszerzőjének mondásával, a krematóriumok nem keltetőkemencék voltak, és Franciaországban a külföldi zsidók már nem éltek elég nagy számban ahhoz, hogy jelenlétüket sértésnek lehessen érezni, még ha hozzájuk vesszük az újonnan jötteket is: azokat, akik hazájukból a hitleri invázió idején menekültek el, s annak még a gondolatától is viszolyogtak, hogy visszamenjenek. Ami ezeket az inkább szórványos bevándorlókat főként jellemezte, a kulturális akarat teljes hiánya volt: a végső megoldás ugyan megkímélte őket, de megtörte bennük örökségük átadásának vágyát. A vészidőszak bizonyosfokig történelmi választóvonal lett: volt egy előtte és volt egy utána. A túlélőknek ahhoz nem volt lelkierejük, hogy összefoltozzák, ami elszakadt. Ehhez nem volt elég élve, ehhez sértetlenül kellett volna szabadulni a náci kalandból. Ez teljességgel elképzelhetetlen volt. A legyőzöttek úgy tartották meg maguknak a Jiddischkeit kincseit, mint valami személyes, valami fájdalmas emléket, mint olyan előtörténetet, amellyel nem szabad megterhelni az ifjú nemzedékeket. Csak ismételni lehet: példamutatók voltak. Kivették részüket a baby-boomból, egészséges, rendes, akcentus nélkül beszélő kisgyerekeket hoztak a világra. Nekik,

a pokolból menekülteknek, lényegében egyetlen vágyuk volt: ne érje baj a gyermekeiket. A gyermekeknek éppen ezért semmiben sem volt szabad hasonlítaniuk a legyilkolt áldozatokhoz. Babonáságból-e vagy csak mert tisztábban láttak, mindenképpen azon voltak, hogy utódaik *ne* legyenek Franciaországban született lengyel zsidók. Számukra ugyanis biztonságos és boldog életpályát képzeltek el, nem küzdelmes sorsot, nem az áldozat szerepét. Ezeknek a gyermekeiket ajnározó, készséges és aggodalmas szülőknek legfőbb gondjuk az volt, hogy ne keljenek versenyre az iskolával. Jiddis nyelvet és vallási hagyományt, mindent könnyörtelenül félretoltak, ami ivadékaikat elválaszthatta az egyetemes tudástól. S hogy miért? Azért, hogy még véletlenül se zavarják meg az iskoláztatást parazita üzenetekkel, ne fáraszták azzal a kicsiny agyvelőket, hogy ráérőltetnek egy *nem konvertálható* kultúrát, egyszóval, hogy ne hozzák gyermekeiket hátrányos helyzetbe a diplomaszerezésért folytatott hajszában. A túlélők nem érezték magukat eléggé erősnek ahhoz, hogy elvitassák az iskola szellemi monopóliumát, kiváltképp, amikor utódaik voltak az egyenlőtlen küzdelem tétje. Dávid egyetlen kihívó vagy ellenszegülő mozdulatot sem téve adta meg magát Góliátnak. De ennél többet is tett: beállt az óriás szolgálatába mint a központi hatalom ügybuzgó hivatalnok, a mindenható egyetemek lelkes propagandistája. Minket, zsidó gyerekeket pedig arra szólítottak föl, hogy rendesen tanuljunk. Hogy jó tanulók legyünk, erre a szüleinktől kaptuk a megbízást. Arra vigyáztak, hogy elménket ne terheljék túl párhuzamos ismeretekkel; értelmünknek meg kellett őriznie teljes frissességét, hogy ne legyen holt idő a tanulásban, s akadálytalanul haladhassunk előre; s hogy az iskolában és választott hivatásunkban minél több esélyünk legyen a sikerre, a zsidó vallás önként a háttérbe vonult, s a hallgatást választotta.

Szótlanság és hangoskodás; kiabálás és fölpeckelt száj. Egyfelől szordinóra vették a zsidó vallás különböző tanait, másfelől viszont hangsúlyosan és *ömlengve* oltották belénk a büszkeséget, hogy zsidók vagyunk. Ezek a szülők bizony nem úgy voltak asszimiláltak, mint a többiek: igent mondtak az iskola műveltségi monopóliumára, de nem az izraelita személyére. Az ő értékrendjükben nem volt hitványabb méltatlanság annál, mint amikor valaki szégyelli a zsidóságát. A túlélés már maga elárulása volt a holtaknak; a származás megtagadása oly-

bá tűnhetett, mintha még egyszer megölték volna őket. A túlélők gyermekei kegyetlen történetek és jelenvaló holtak árnyékában nőttek föl. Nevelésüket két egymással ellentétes, de egyaránt szigorú elv vezérelte: az egyik a normákhoz igazodás és a személyes érvényesülés, a másik a meg nem alkuvás és a halottak tisztelete. A család maradéktalanul zsidónak akarta őket, de ügyelt arra, hogy az iskolai műveltség akadálytalanul hatolhasson beléjük. Eszményképe a *Wunderkind* volt: az eminens, aki egyszerre felel meg az övéihez való hűség és a ragyogó siker kettős követelményének; a Csodagyermek, aki tiszteletben tartja az endogámia törvényét, miközben teljes fegyverzetben „átáll a másik oldalra”. Itt ugyanis a család követeli meg a szakítási-emancipációs aktust, amely az örököszt felröptíti az első helyre. A természetes környezet itt maga igényli saját fölszámolását, mintha csak, az oidipuszi képlet rendellenes változataként, a szimbolikus gyilkosság volna a fiúi szeretet legtisztább formája. Ezeknek a szülőknek egyetlen álmuk volt, hogy olyan gyermekeik legyenek, akik nem hasonlítanak hozzájuk, hogy olyan *mutánsokat* állítsanak elő, akik többdiplomás birtokosai a francia nyelvnek s bennfentesei a tudásnak. És nekik, vagyis egy másik világ és egy másik kultúra teremtményeinek kell ugyanakkor *hiperérzékeny* zsidóknak lenniök, akiket szüntelenül foglalkoztat a történelmük, s egy pillanatra sem hagy el az identitástudatuk.

Fura zsidóság volt ez: tartalmatlan, tisztán érzelmi zsidóság, melyet éppen azok fosztottak meg minden szubsztanciájától, akik megkövetelték tőlünk. A zsidó mutáns az a bizarr lény, aki hovatarozása mellett csupán érzékenységeivel – és házasságával – tud hitet tenni. Mindenesetre a család így bizonyos lehetett végső diadalában. A zsidó nép az asszimiláció első időszakában a családdal védekezett önnön megszűnése ellen. A hiányzó vagy legalábbis szétszóratott közösség helyébe az otthon lépett, hogy átadja a zsidó létezésnek egyfajta minimumát. Manapság az otthon *maga a zsidóság*. Zsidónak lenni sokunk számára elsősorban azt a viszonyt jelenti, mely gyermekkorunk óta fűz minket szüleinknek ehhez a kettős igényéhez: *minduntalan lemaradunk*, sohasem vagyunk eléggé, vagyis azzal az intenzitással zsidók, melyet ők mondhatnak a magukénak, és sohasem vagyunk eléggé győztesek legszebb álmaikhoz és ahhoz a hallatlan becsvágyhoz képest, melyet helyettünk is táplálnak.

A diaszpóra álma

Emlékezzünk 1967-re: ekkor, ebben a látványosan új fejezetet nyitó pillanatban szakítottak a zsidók a *láthatatlanság politikájával*. Amikor de Gaulle megbélyegezte Izrael magatartását, a zsidó lakosság egy emberként fordult szembe a francia kormányral. Micsoda tilalmakat szegtek így meg! Milyen hihetetlenül újszerű volt ez! A köztársaság megalapítása óta a zsidók egyszer sem mertek ilyen határozottan állást foglalni, különösen nem akkor, amikor hittestvéreikről volt szó. Nem is olyan régen még a szolidaritási fölhívás volt a próba, az igazság pillanata, a láthatóság kelepécéje, egyszóval annak kockáztatása, hogy újraéled az ősi képzet a zsidó nemzet kasztszellemeről és titkos szövetkezéseiről. Amikor Bernard Lazare annak idején Dreyfus perújrafelvételéhez meg akarta nyerni saját közösségének a támogatását, a legtöbben zavartan vagy fölháborodva fordultak el ettől a felelőtlen fickótól, aki a mozgolódásával veszélyeztette az egyébként is oly ingatag nyugalmat. Ez volt a Dreyfus-ügy nagy ironiája: az egyik oldalon a hadsereg, a hazafias egyletek és a sekrestyék szövetsége összeesküvésről harsogott, megbélyegezte a Franciaországot uralma alá hajtó Dreyfus párti „szindikátust”, s minden egyes vereségét a zsidó párt mindenhatóságának tudta be; ezzel szemben a zsidók legfőbb gondja az volt, mondja Léon Blum, hogy elbújjanak és meghúzzák magukat, miközben arra készültek, teszi hozzá Péguy, hogy a vihar kitörését megelőzendő fölládoznak egyet maguk közül. A félelem erősebb volt minden rokonszenvértelnél, de nemcsak a félelem, hanem az a vélekedés is, hogy itt most meg lehet ragadni egy alkalmat: avagy nem mosnának-e le magukról a zsidók minden gyanút azzal, ha tüntetően távol tartanák magukat fajtestvérüktől? Két legyet egy csapásra: „Kiszolgáltatva a bűnbakot”, megvásárolni a békét, s tisztára mosni magukat a kölcsönös segélynyújtás bűne alól. [...]

A náciizmus előretörése nem változtatta meg érzékelhetően a dolgokat. Dreyfus kortársai nyalogatták a rájuk emelt kezet, s az istengyilkos nép elleni gyűlölködés tetőpontján negyvenezer franknyi adományt juttattak el a katolikusokhoz jótékony célokra; a fiaik pedig harminc évvel később a tűzkeresztesek vezérét, La Roque ezredest fogadták a rue de la Victoire-on lévő zsinagógában, s az észrevétlenül maradástartó olyannyira fölébe he-

lyezték mindennek, hogy a náciizmus elleni föllépésnek még a gondolatát is rémülten háritották el. A jelszó egyszerű volt: bízzunk az államban, hagyjuk működni a titkos diplomáciát, imádkozzunk és hallgassunk. [...]

Az 1967-es izraeli–arab konfliktus volt tehát az a sorsfordító pillanat, amikor minden borult: a franciaországi zsidók egy emberként végre nyíltan mutatkoztak a színen, és vállalták annak kockázatát, hogy nem azonosítják a francia kormányt Franciaországgal. Megtették Izraelért azt, amit sem Dreyfusért, sem a Jiddischkeit zsidóságáért s egyébként saját magukért sem tettek meg. „Az izraeliekben – mondta André Malraux – az izraeliták nem folytatódnak, hanem más alakban jelennek meg.”

Így hát Izraelnek előbb ki kellett gyógyítania a zsidókat a szorongásból és a szégyenérzetből ahhoz, hogy kötődésüket Izraelhez kertelés nélkül megvallják. A diaszpóra a héber államnak köszönhette ezt a minimális önbizalmat, a hősi elszánásnak ezt a nulla fokát: a *bangos megszólalás* bátorságát. (Jellemző és félelmetes adalékot említ ezzel kapcsolatban Sartre esszéje, a *Gondolatok a zsidókérdésről*. A felszabadulás idején írt egyik cikkében felsorolta a háború áldozatait, és a hadifoglyok, a politikai üldözöttek mellett külön is szolt a zsidók szenvedéseiről. Ezért azután köszönőleveleket kapott, a zsidók ugyanis, még azok is, akik táborokból jöttek vissza, alig akarták elhinni, hogy valaki hajlandó megtörni a kényszerű hallgatást, és elkezd róluk beszélni.) A hatnapos háború kétszáz éve tartó beletörődésnek, csendes misézésnek és öncenzúrának vetett véget. Tegyük hozzá, hogy égett a ház. A nyugati világ zsidósága nem azért mozdult meg olyan gyorsan, hogy támogasson egy vitatott politikát, hanem azért, hogy magának Izraelnek a létét vegye védelmébe. A rémületet a népi-irtástól való félelem szülte. Oktalan félelem lett volna? Utólag könnyű okosnak lenni. Semmi sincs előre megírva: nem szükségképpen történik az, ami éppen történik; egy esemény kimenetele nem olvasható ki magából az eseményből. A háború kezdetén nem lehetett tudni, ki lesz a győztes, az arab propaganda pedig egyébről sem beszélt, mint Izrael megsemmisítéséről. E két körülmény kellőképpen indokolja a nyugtalanságot.

Soha a szétszórásban élő zsidóság kötődése Izraelhez nem mutatkozott ennyire mélynek: de a cionista ideológia sem kapott mindaddig ilyen éles cá-

folatot. Hol is van hát veszélyben a Biblia népe? Ott, ahol menedéket szerzett magának, hogy biztonságban lehessen. Izrael érzelmileg alapvető sajátossága a meghalás kockázata; a diaszpóra érzelmi sajátossága – legalábbis Nyugaton – a lelki nyugalom. Az persze nem állítható, hogy ez az ellentét örökre megmarad, miként az sem, hogy Izrael egy napon nem nyerheti vissza azt a hivatását, hogy menedéket szolgáltson.

[...]

Izrael, alapítása óta, egyetlen állapotot ismert csupán: a *kivételes állapotot*. Ebből következik, hogy a szétszórásban élő zsidóság nagy többsége nem érzi magát följogosítva arra, hogy távolságot tartson. A kritika funkciója szünetel: amíg nem biztosítják a békét, az izraeli vállalkozás nem tűr sem korlátozást, sem feltételt: nem lehet semmilyen vita, semmilyen vizsgálódás, semmiféle ésszerű ellenőrzés tárgya. A héber államhoz való viszonyukat a zsidók háborús képzetekhez kapcsolják. Mint hátországiak, nagy illetlenségnek tartanak tanácsokat adni, illetve rossz pontokat osztogatni azoknak, akiknek az élete a *fronton* zajlik. Épp ellenkezőleg, igyekeznek bocsánatosá tenni távolmaradásukat, s a földrajzi távolságot, mely a hadművelési területtől elválasztja őket, kitölteni mindenre elszánt, feltétlen alkalmazkodással. Csak és kizárólag igent mondani, ez a legkevesebb, amit tenni lehet, ha figyelemmel kísérjük a televízióban az eseményeket.

Mert a mindenkori izraeli politikának ez az abszolút támogatása rossz közérzetre utaló tünet. A tétova büntudatnak kitett diaszpóra hűségének hevével tüntet. Aki messze van, azért még ugye doboghat a szív. A száműzött zsidóság érzi történelmi helyzetének veszélyességét, s úgy próbál rajta úrrá lenni, hogy *szorosán tartja magát* a hivatalos cionista beszédhez, sőt még rá is licitál.

Egy másik vágy

A zsidóságból sokáig csak a nekem joggal kijáró jelzöt tartottam meg, ez alkalmas volt narcisztikus hajlamaim kielégítésére. Zsidó, vagyis Száműzött, Igaz, Áldozat, Lázadó, Siralom völgye... Verhetetlen voltam e képzettársítások tapintatos és hatékony kezelésében. Általuk rajzolódott ki a kép, melyet be akartam lopni a többi ember tudatába, így élhettem önmagammal a középpontban a bűvös

körben. Kirakatzsidó? Nem egészen: nem vettem magamra álruhát, épp ellenkezőleg: kitárulkoztam, megmutattam a közönségnek egyéniségem becses lényegét. Ugyanakkor a leleplezés keltette érdeklődéssel azt bizonygattam a magam számára, hogy nem vagyok akárki. A közhírré tétel gőgös látszata mögött valójában a létezésre való igényt jelentettem be. „Ahhoz, hogy az legyek, aki vagyok – írja Sartre –, elég a másikkal rám néznie.” E teljhatalomnak a másik oldala: csupán annyi kell, hogy a másik ne nézzen rám, s már semmi sem vagyok, csak egy elárult s bizonyíték híján az azonosság határán innen tengődő én tulajdonosa. A másik ember teremtő hatalomra tesz szert azáltal, hogy ránk mutat, de képes megsemmisíteni is, valahányszor siettében vagy szórakozottságában elmegy mellettünk anélkül, hogy a legcsekélyebb figyelemre is méltatna. Mindeddig csak azoknak a zsidóknak lehetett részük irodalmi megbecsülésben, akikre idegen szó indulata ütötte rá a zsidóság bélyegét. Márpedig ami engem zsidóvá tett, nem a másik ember pillantása volt, hanem a versengő vágy, hogy oly sokfelől igénybe vett figyelmét magamra vonjam. Elidegenedett tárgya lettem volna a többieknek? Szó sincs róla: attól estem volna kétségbe, ha üggyet sem vetnek rám. Aki csak az utamba került, mind megállítottam, hadd legyen része máságon látványában. [...]

Ez a könyv azonban nem egy aszkézis, nem is egy erkölcsi megigazulás épületes története. Nem azért fogtam bele, hogy elmeséljem, miként győzedelmeskedett bennem a hitelesség a szerepjátszáson. Hiába is akarna az ember megszabadulni a színészkedéstől: mihelyt első személyben mondom, máris pózolok, s mindhiába próbálok végleg eltemetni a csábosan hiú és mohó Ént, ő egy egész nép történetére teszi rá a kezét, és sajátítja ki csak azért, hogy kielégítse szeretetszükségletét. [...]

Megszokásból, de meg azért is, mert titkon gyönyörűségemet leltem benne, s mert különben sem igen tehetek másként, továbbra is játszom a különbözőségemet, arra azonban rájöttem, hogy a zsidó létezés nem egyszerűen önkifejezés vagy személyes őszinteség dolga, hanem rajtam kívül álló valami, s mint ilyen minden *elő személyben megfogalmazott* meghatározást kizár. Vége azoknak az időknak, amikor önmagammal lévén teljesen elfoglalva, semmit sem kaphattam a zsidóságtól, mintha csak minden, ami tőle jöhetett, már születésemtől fogva

az enyém lett volna. Nekem tehát nem áll módomban ezeregyedszer elmesélni, hogy milyen csoda, milyen megrázkódtatás nyomán lettem zsidó, hiszen amióta az eszemet tudom, az vagyok. Ezt a könyvet fordított kérdésfeltevés hozta létre: a zsidóságba hitem szerint beleszülettem, de akkor miként történhetett, hogy *egyszerre csak hiányozni kezdett nekem?*

Ma már tudom, hogy mihelyt családom kihalt, nem leszek képes új életre kelteni azt a kultúrát, melyről nagy gyanútlanul azt hittem, az örököse vagyok. Gyermeteg módon és magamat illegetve, mint méretre készült ruhát, öltöttem magamra a zsidóságot, míg csak rá nem jöttem egy napon – eléggé megkésve –, hogy a szüleim nem örök életűek. Attól fogva azután a bennük megtestesült világ többé nem *evidenciaként* jelent meg nekem, hanem mint olyan *titok*, olyan különös és mulandó minőség, melyet én már soha az életben nem leszek képes a magamévá tenni. Tudom, mit fogok veszíteni: s ez a frissen szerzett tisztánlátás fordít most élesen szembe saját viselkedésmódjaimmal, s tiltakozik a Zsidókirály önzése ellen. (His Majesty The Jew: erről fantáziált nemzedékünk a sárga csillagon megrengve. A balsors és a száműzetés fenségéről.) Szorgos emlékezetem mindent elraktároz, amit csak lehet: a száműzetést túlélő civilizációs törmeléket, kifejezéseket a velük járó gesztusokkal, létfilozófiát és gondolati kereteket. De megtéveszthet-e a saját ügyködésem? Tehetek-e úgy, mintha nem tudnám, hogy e kultúra szemszögéből nézve a közvetlenségnek mindig is híjával leszek? Hogy történjék bármi, a pótolhatatlant nem én fogom pótolni. Gyerekkoromat – legalábbis míg iskolába nem mentem – teljesen áthatotta „az a légkör, melynek különösségéről nehezen alkothatnak maguknak fogalmat azok, akik közvetlenül nem tapasztalták meg, s amelyet csak bevándorolt zsidók tudnak maguk körül megteremteni második száműzetésük országában.”⁴ Akár vallásos ez a légkör, akár teljesen elvilágiasodott, mint az én esetemben, az elevenen tartott zsidó létnek már csak nagyon halvány mása. És nem fogja túlélni a népiértés után megmaradt nemzedéket. Családtörténet volna? Lehet az is, de csak annyiban, amennyiben ez a család nem egynemű hely s nem is oidipuszi erőtér, hanem történelmileg telített kulturális mező, melyet, mint Deleuze mondaná, nem családi természetű törésvonalak szelnek át.

Így azután hosszan tartó serdülőkoromban zsi-

dó identitásom makacsul visszatérő gondolatát a zsidó létezés iránti teljes közömbösséggel párosítottam. Belépésem az érett korba e vonatkozásban nem egyéb, mint átmenet a teljességből a nélkülözésbe. A nosztalgia az iránt, ami nem lehetek, most erősebb bennem, mint az eredetiségem érzete. Igaz, időbe telt, míg ez az evidencia felülkerekedett, de mentségemre szóljon, hogy amennyiben nem magamat részesítem előnyben, az árral szemben úszás bátorságára lett volna szükségem. Akkoriban minden az emlékezés lebecsülésére buzdított; ha nem engedek az általános fölhívásnak, iszonyatos vádnak teszem ki magam mint olyan, aki reakciós, aki nem halad együtt a történelemmel – s van-e nála megvetésre méltóbb ember? Világunk, melyet keresztül-kasul átszőtt a politika, a zsidóban csak jelképet látott, mely kimondatlanul ott volt minden mai kollektív elnyomásban. A többi – legyen az szellemi hagyomány, társadalomtörténet vagy mindennapi élet – nem létezett. A kulturális dimenzióknak ebben a világszemléletben nem volt helye. Süllyesztőbe mindennel, úgy bizony, ami nem jobb- vagy baloldali, minden olyan civilizációs vonatkozással, amely nem vezethető vissza egy *Ügyre*, illetve nem fér meg egy *Harc* keretei között. Ne feledjük, hogy olyan kor szülöttei vagyunk, amely a *politika* mint elkülönült szféra helyébe a *politikomot* tette mint határtalan birodalmat, mint maradéktalan totalitást. Minden létező politikum volt; csak a politikum volt létező. Számunkra egyetlen terep sem volt semleges: még elgondolni is számárság! A kibékített látszatok hazugságai mögött ki tudtuk mutatni az ütközéseket, az erőviszonyokat, a hatalomgyakorlás és a következményeivel való szembe fordulás megannyi koordinátáját. A társadalmi élet működésének legfinomabb részleteiben is egyetlen dolog volt számunkra fontos: a küzdelem. A zsidó mint modellérték – üldözött hivatkozási alapul szolgált: az elnyomás különböző fajtáit a zsidó tapasztalatra vonatkoztatták. Ez egyszerre tette lehetővé valamely barbár tett megméretését, a hatalmak rangsorolását és a lázadások hitelesítését. Mert mi akkoriban a Hitler utáni időszakot éltük, s ez sok szempontból mind a mai napig így van; a náci közjáték olyannyira nyomot hagyott rajtunk, hogy az erőszaknak, illetve a rossznak egyetlen olyan meghatározását sem tudjuk adni, mely azon nyomban ne idézné föl a képét, s negyven év óta nincs egyetlen olyan lázadás, egyetlen olyan harc sem, mely ne viselné magán az antifasizmus bélyegét. A megvert

asszonytól a bevándorolt dolgozóig, a chilei juntától a kambodzsai gyerekekig vagy a Gulág foglyaiig, minden áldozatban a zsidó kelt életre, s minden hatalmi gőg mögött a náci hóhérok félelmetes árnya rajzolódott ki. Az eredmény: szakadás, szkhizisz egyfelől a meghurcoltatások valamiféle mértékegységéül, általános egyenértékéül szolgáló elvont zsidó, másfelől a között a konkrét zsidó között, akit a *legfrissebb* áldozatok javára elhanyagoltak. Az egyik az elnyomás aranyértékének rangjára emelkedett, a másik a történelem szemétdombjára került. Egyszóval a zsidó mint értékmérce csak úgy vált használhatóvá, hogy előbb megtisztították élő-anyagi meghatározottságaitól.

Ezt a kétfelé bontást mint baloldali zsidó szófogadóan magamban is elvégeztem. Minden egyes politikai választásom megerősítette bennem a zsidót; ahányszor csak elköteleztem magam, azonosulás volt mögötte. Ugyanakkor azonban, s ugyanolyan okból, lenéztem a zsidó kultúrát mint távoli folklórt, mint olyan vérszegény ismeretet, amely az én nagyszerű mozgalmi látásomat csak megzavarhatta. Így hát a zsidóság mint tanítás és mint történelem szenvedett a legközvetlenebbül a zsidóságnak mint modellnek a túlértékelésétől.

A mai légkör nem kedvez a „Minden politika” elvének. Vannak, akik visszasírják azt az időt, amikor az élet fölött a mozgalom gyámkodott, s úgy lehetett az igazság meghódítására indulni, hogy útravaló gyanánt beérték a jobb- és baloldal emlegetésével. Nosztalgiájukban nem osztozom: ha a politikum tartósan rendezkedett volna be kollektív felettes önünkbe, egész elkötelezett, hiteles és büszke zsidó életemet anélkül éltem volna le, hogy akár csak sejtmemem lett volna a zsidóság jelentőségéről vagy éppenséggel valóságáról. A politikum ma váltságban van: amit a zsidóság reneszánszának vagy megújulásának neveznek, egyike e zavar sokféle következményének.

Amit itt el akartam mesélni, egy különválás története: én, aki zsidó identitásomon keresztül önmagam szerettem, most azért szeretem a zsidóságot, mert kívülről jön és többet ad, mint amennyi bennem van. Nekem, aki annyira elteltem a saját személyemmel, akit fogva tartott a csodálatos-patetikus zsidó én, melyet már-már bálványként imádtam, meg kellett élnem a különös eseményt: az én és az énbálványozás vereségét. A zsidóság számomra már nem annyira az identitásban, mint inkább

a transzcendenciában ölt formát. Valami, ami nem határoz meg engem, s mint kultúra átfoghatatlan; olyan kegyelem, mely nem lehet enyém. Legkésőbb húsz év múlva csak maroknyi hivatásos történész fog még beszélni a közép-európai zsidóságról meg a népirtásról, mely véget vetett neki. Most érkezünk el ama választóvonalhoz, ahhoz a gyűlöletes pillanathoz, amikor közelmúltunk belép a történelembe. Ahogy egymás után hálnak ki utolsó túlélői, úgy válik egyfajta megfoghatatlanul összerosódó régmúlttá ez a civilizáció, mely a közösségtől elhagyva szakemberek ügyévé válik. Az a zsidóság, amelyből én származom, most történeti tárgyává válik, s éppen ez a hirtelen távolodás teszi számomra egyszerre oly fájdalmas és kívánatos. Most a hiányát érzem, míg korábban csupán a saját zsidó voltomról szereztem tapasztalatokat. [...]

A különbözőséhez való nevezetes jog látszólag föl szabadít, e látszat mögött azonban alattomos kényszerűség bújjik meg: a zsidóságnak kötelezően éni és identitásközpontú fölfogása. „Zsidó vagyok”, mondtam, s ez a kijelentés magába sűrítette a zsidóságról való tudásomat, mélyebb igazságomat és visszaszerzett méltóságomat. Egyetlen nyelven beszéltem: a követelések nyelvén. A *kihívásra* rendezkedtem be, s mindeközben napjaim boldogan teltek. Részint az az elképzelésem, hogy a társadalmi rend végvidékén élek, részint a saját alakításom varázsa tartott távol a zsidó kultúrától, nem a társadalmi nyomás vagy az asszimilációs kényszer. Most azzal bűnhődöm e narcisztikus mámorért, hogy önmagát délibábos gettók építésében kiélő

vágyamat egy *általam meg nem élt* zsidóságra viszem át. A „zsidó” szóban most már nem a saját képmásomat keresem, hanem mindazt, ami nem én vagyok, s amit önmagamból kiindulva sohasem láthatnék meg. Miközben azt hittem, hogy a peremen élek, s a különöségemről szónokoltam, rám tört a szívettépő bizonyosság, s egy szavakban meg nem fogalmazott vád elvette a kedvem a fellengzős érzelmektől: akik számomra a zsidóság ihlető forrását magát képviselik, egy napon meg fognak halni. Nem hagyhattam, hogy tudatlanságom csak úgy tudomásul vegye ezt az elmúlást. Feladat várt rám, de olyan, melyben nem volt része a bűnös útra tévedtek lírájának: hisztérikus korszakomban azért voltam zsidó, hogy észrevetessem magam; most a hűséget kellett kitanulnom, s ha tökéletlenül is, de összetákolnom egy olyan emlékezetet, melynek révén *a lehető legtöbb igazságot* mondhatom magamnak és vihetem át azokra, akiket ez a szó: zsidóság a szeretetem számára megjelöl.

GORILOVICS TIVADAR FORDÍTÁSA

Jegyzetek

1. A fordításhoz fölhasznált kiadás: *Le Juif imaginaire*. Paris, Editions du Seuil, Coll. Points (1983). Részleteket közlünk a műből.

2. *Réflexions sur la question juive*. 1947.

3. Félreértések elkerülése végett: nem szándékom támadni Sartre-nak a zsidókérdésről írt könyvét. Rövid, de alapvető munka, nemcsak lekölt, hanem üdvös is. Csupán azt a regényes és önkivetítő módot írom le, ahogyan én olvastam, a háború után négy évvel született zsidó. Ha van benne kritika, nyilvánvalóan nem Sartre a célpontja. (*Finkielkraut jegyzete*)

4. Richard Marienstras: *Être un peuple en diaspora*. 134. o.

